

Neumann Tibor: Registrum proventuum regni Hungariae
A Magyar Királyság kincstartójának számadáskönyve (1494–1495)

Bírálat doktori műről

Az MTA Filozófiai és Történettudományok Osztályának Történettudományi Bizottsága doktori követelményrendszere szerint „Doktori műként benyújtható forráskiadvány vagy adattár is, amennyiben a kérelmező által feltárt primer forrás vagy források tudományos igényű közreadása forráskritikai és az értelmezést elősegítő jegyzetek elkészítésével párosult”. Neumann Tibor műve e kategóriába tartozik, olyan forráskiadvány, amelyet a szerző tudományos igénnyel készített el, továbbá forráskritikai és értelmező jegyzetekkel bőven ellátta. Mint az közismert, a mű nyomtatott formában is napvilágot látott 2019-ben, a szabályzat szerint nyomtatásban már megjelent könyv kézírata a publikálást követő 3 éven belül nyújtható be doktori műként, mivel Neumann 2022-ben nyújtotta be kérelmét, így ennek a feltételnek is eleget tesz.

Előre kell bocsátanom, hogy a Történettudományi Bizottság döntését, miszerint egy fontos, tudományos igényű forráskiadvánnyal is el lehet nyerni az MTA doktori címét, éppen az olyan munkák igazolják, mint Neumann jelen munkája.

A közzétett forrás a Magyar Királyság későközépkori történetének egyik alapidokumentuma. Terjedelme (335 fólio) és az abban fellelhető adtamennyiség is indokolta, hogy önálló forráskiadványban lásson napvilágot. Természetesen ez a forrás sem volt ismeretlen, sőt, tulajdonképpen az egyik legkorábban nyomtatásban napvilágot látott korszakbeli forrásunk, ugyanis, amint az szintén közismert medievista körökben, az 1494/95. évi kincstartói számadást először teljes terjedelmében már több mint kétszázhuszonöt évvel ezelőtt, 1797-ben Johann Christian Engel közzétette, a korszak követelményeinek megfelelően, ami nyilvánvalóan távol áll a jelenlegi tudományos elvárásoktól. Mai szemmel az olvasati hibákon túl a legnagyobb hiányossága, hogy a közlés tudományos apparátus nélkül történt meg. Ezt a 18. századi közlést használták történészeink Neumann művének megjelenéséig, és számos esetben mutattak rá a kiadás hibáira, pontatlanságaira. Éppen ezért kiemelkedő jelentőséggel bír a kincstartói számadáskönyv modern újraközlése.

A forrásközlés módszerével érdemes részletesebben is foglalkozni. Neumann az egy kódexben fennmaradt számadáskönyvet annak szerkezetét követve közli: lényegében két számadási időszakkal van dolgunk, az első 1494. január 30-tól, azaz Ernuszt Zsigmond kincstartói kinevezése napjától 1495. július 15-ig tart, majd ezt követően, azaz 1495 július közepétől az év végig terjedő időszak elszámolásai következnek. Az első rész nyolc fejezetre, részszámadásra tagozódik, a második rész négyre. Ezek közé ékelődik egy *conventiones*, azaz szerződések című rész, amiről majd még ejtünk szót. A számadás fejezetekre bontása logikus, és követi a forrás eredeti rendjét, a szerződések fejezetet leszámítva a közzéadónak mindkét időszakból egy-egy alfejezetet kellett új, a szövegkiadás struktúrájához igazodva alfejezetcímmel ellátnia. A két számadási időszak – azaz 1494 februárja és 1495 júliusa, illetve 1495 júliustól december végig – megfelel egy-egy egyforintos hadiadó elszámolásának. Mint Neumann helyesen rámutat, a számadáskönyv készítésének körülményeivel magyarázható annak időszaka és részben szerkezete is: a 23 hónapot magában foglaló számadási időszakot az egyforintos hadiadó logikája szerint oszthatták fel, azaz a két időszakban beszédett hadiadó és annak terhére tett kifizetések szabták meg alapjában véve a számadás összeállításának fő irányvonalát, még akkor is, ha a számadáskönyvbe bekerültek olyan részszámadások is, amelyek nem a rendek által megajánlott adókból tett kifizetéseket mutatják be. Ezeket a részszámadásokat, amelyek ez egy bevételtípusból származó bevételeket és kiadásokat tartalmazták, szerkesztették át úgy, véli Neumann, hogy két számadási időszakra bontották és elkülönítették a bevételi és kiadási oldalakat, majd ezeket e két fő típus szerint szerkeszthették egybe, úgy hogy igyekeztek a bevételi és a kiadási oldal főösszegeit egyensúlyba hozni, azaz a két számadási időszak végén a bevételeket és a kiadásokat összegezték, majd mérleget készítettek. Neumannal egyetértve én is úgy vélem, hogy a királyi jövedelemcsoportokat kezelő és a hadiadót beszedő kincstári alkalmazottak külön-külön számoltak el részszámadásokban. Ezeket a számadásokat a 16. század közepétől adatolhatóan *registum partiale* néven, azaz valóban részszámadásnak hívták, mivel a teljes jövedelemspektrumnak csak egy szeletéről adtak számot.

Külön kell vennünk azonban a kiadási naplókat, azaz az olyan számadásokat, amelyek a kiadási tételeket napi szinten rögzítik. Ezek voltak azok a számadások, amelyeket valóban maga a kincstartó, vagy az alkincstartója, tehát nem valamelyik megbízottja vezetett. Ilyen kiadási naplószámadás biztosan készült a Mohács előtti időszakban a kincstartói hivatalban, majd pedig a 16. század közepétől a Magyar Kamara esetében figyelhető meg, hogy a kiadásokat vezették ilyen rendben. (Ez a fajta számadás a mai könyvelésben az idősoros könyvelésnek felelne meg). Az is ismert a 16. század közepétől, hogy a bevételek esetében főkönyvi számlaszerű

kimutatásokat vezettek, azaz az egyes bevételtípusokat előre felfektették, majd ezen címszavak („főkönyvi számlák”) alatt időrendben vezették be a bevételeket. Ehhez hasonló bevételiszámadás-összesítés készülhetett akár Mohács előtt is, ilyen azonban nem maradt fenn a középkorból, de azt tudjuk, hogy a bevételekről is számot kellett adnia a kincstartónak, és ez a főkönyvszerű számadás tűnik a legkézenfekvőbb megoldásnak. A kincstári kiadási naplóból ugyanakkor maradt fenn egy 1525-ből és egy másik 1526-ból, ehhez hasonló a Neumann által közölt kincstári számadáskönyv két „exitus pecuniarum...” megnevezési részsámadása.

Neumann részletes kodikológiai leírást is ad az OSZK-ban őrzött, 333 fólió terjedelmű számadáskönyvről, korábbi és jelenlegi jelzeteiről. A kötet sorsáról sajnos nem sokat tudunk, az biztos, hogy a bécsi császári könyvtárba került, hogy mikor, az nem ismert, a 18. században legalábbis már itt katalogizálták, és korábbi possessor-bejegyzések nem találhatók a példányon. A kódex 1932-ben került a velencei egyezmény alapján az OSZK-ba. Sajnos arról semmilyen információt nem kapunk, hogy a császári könyvtárba hogyan került be a kötet, ami azért is érdekes lenne, mert a kötet provenienciája fontos adalékot nyújtana az utókor számára: kinek a példánya lehetett? Honnan, melyik családtól, levéltárból kerülhetett a bécsi udvarba? A kötet biztosan tisztázati példány, amelynek alapszövege egy írnotól származik, aki a szöveg tisztázása során számos másolási hibát vétett. Neumann szerint ennek az írnotnak a személye nem azonosítható be, bár maradtak fenn az írnot írásával egyező iratok Ernuszt kincstartói működéséhez kapcsolódóan. A marginális, utólagos összegzések, kiegészítések, korrekciók egyértelműen más kéztől, kezeiktől származnak. A számítási hibák ellenőrzését például biztosan egy másik kéz végezte, amelynek írása Neumann szerint megegyezik Vémeri Zsigmond leleszi prépostéval vagy az ő írnotkéival. Mivel Vémeri dolgozott a kincstartóságon Ernuszt előtt is, majd Ernuszt megbízásából, később pedig ő követte Ernusztot a kincstartóságban, Neumann szerint a korrekciókat Vémeri Ernuszt beosztottjaként végezhetette el. A mi szempontunkból érdekes az, hogy a számadásokat valaki hivatalból ellenőrizte. Ez valamifajta belső ellenőrzési funkció, rendszer meglétére utal, ami már a kora újkori állam működésének előképét jelenti, amelynek az egyik meghatározó vonása a belső ellenőrzési rendszer kialakítása, így például a kamarai számvevőségek létrehozása volt.

Forráskiadásnál mindig fontos figyelembe venni a szövegkiadási elveket is. A számadáskönyv humanista kézírással íródott, tisztázat, így különösebb olvasási, átírási nehézségek nem adódhattak. A filológiai javítások rendszere világos, jegyzet nélküli átírási megoldások (pl. -ci, -ti, w – u) szintén elfogadott szövegkiadási gyakorlat. Teljesen egyet lehet érteni Neumann azon eljárásával, hogy a számadáskönyvben eredetileg római számokkal szereplő összegeket a sorok

végén szereplő összegzések esetében arab számokra írta át, ez nagy mértékben megkönnyíti a forrás felhasználását. (Egyébként a római számokkal írt kimutatásokkal a 16. század közepéig találkozunk, ekkor tért át az arab számok használatára a magyarországi pénzügyigazgatás, ami azt is jelentette, hogy jóval kevesebb összeadási hibával találkozunk ettől kezdve, mivel a római számok összeadása, kivonása az arab számokkal szemben jóval bonyolultabb volt, és sok hibát hordozott magával.)

A főszöveg kiadása ugyan nem jelenthetett paleográfiai, filológia kihívást, a kommentárok vagy tartalmi jegyzetek készítése már nagyon nagy munkát jelentett. A kiadás során valamennyi tétel egyedi sorszámot kapott, ezekből összesen 3143 tétel található a szövegben. Neumann lényegében minden tételhez fűz valamilyen kommentárt, amennyiben filológiai megjegyzést tesz, akkor azt az adott tétel sorszámával elkülönítve teszi meg. Ezek a kommentárok igyekeznek megvilágítani az egyes tételek mögött meghúzódó gazdasági, politikai vagy katonai eseményeket. Fontos kiemelni, hogy Neumann az egyes egymáshoz tartalmilag kapcsolódó tételek közötti kapcsolatot is megteremti, ami azért is fontos mert esetenként akár több száz tétellel arrább találjuk meg ezeket a kapcsolatokat a forrásban. Neumann helyesen mutat rá, hogy az eddigi felhasználásoknál, amikor egy-egy tételt kiragadva értelmezték az abban szereplő információt a kontextus ismeretének hányában, téves következtetésre is juthattak. A kommentárok készítésénél Neumann hatalmas munkát végzett, beazonosított személyeket, birtokokat, eseményeket, helyenként kisebb lexikonszócikknek is beillő szövegek születtek ennek kapcsán, mindezeket számos belső, a számadáskönyvre utaló és szakirodalmi, valamint hazai és külföldi levéltári hivatkozással. A szövegkiadás legjelentősebb szerzői teljesítménye a jegyzetek ilyen színvonalú elkészítése volt. A kötethez Neumann alapos hely- és névmutatót, valamint külön tárgymutatót is készített. A kötethez a közzéadó több függelék is készített: az első kettő itinerárium, II. Ulászló, illetve Ernuszt kincstartó 1494–1496 közötti tartózkodási helyeinek jegyzéke. Ernuszt itineráriuma azért is érdekes, mert számos olyan forrást gyűjt egybe, ami a kincstartó tevékenységére vonatkozik a számadáskönyvön kívül.

Miután ismertettük a számadáskönyv főbb adatait, szerkezetét és a kiadás módszertanát, rátérünk a disszertáció főbb eredményeinek, téziseinek értékelésére.

1.) A számadáskönyv létrejöttének időpontja és körülményei

Neumann alaposan körüljárta az 1496. évi országgyűlés eseményeit. Ernuszt már az országgyűlés kezdete előtt lemondott a kincstartóságról, az ellene indult vizsgálatról szóló döntés pedig az országgyűlés berekesztését követően, a kiobbant elégedetlenségek és

zavargások hatására július közepén született meg. Mivel a kincstartói számadásokat augusztus elején már felülvizsgálta az erre kijelölt bizottság, a volt kincstartónak és apparátusának 2-3 hét állt rendelkezésére az elszámolás elkészítésére. Ezzel a rekonstrukcióval egyet lehet érteni, és jól megmagyarázza, hogy a fennmaradt számadáskötet miért ilyen ad hoc jellegű, és semmiképpen sem tekinthető zárszámadásnak, amelyben a bevételeket és a kiadásokat teljesen elkülönítve, mérleggel kiegészítve készítették el.

2.) Miről számolt el valójában Ernuszt Zsigmond?

Egyetértek Neumann megállapításával, miszerint a számadás készítésének fő szempontja a rendek által megajánlott hadiadó elszámolása volt, ezért is igazodik a 23 hónapnyi időszakot lefedő regstrum a hadiadó beszédésének időszakához: az első rész az 1494. január 30. – 1495. július 15. közötti, a második rész pedig az újonnan megajánlott 1495. július 15. – december 31. között beszédett adóról ad számot. A számadáskönyv ugyanakkor tartalmaz egyértelműen uralkodói jövedelmekből tett kifizetéseket is, ami Neumann szerint azért történhetett így, mivel az egyes elszámolások, amelyek alapján a számadást összeállították, vegyesen tartalmaztak hadiadóból és uralkodói jövedelmekből befolyó és azokból tett katonai jellegű kiadásokat, és ezek nehezen voltak szétválaszthatók. Ezt még azzal egészíthetjük ki, hogy az uralkodó és a kincstartó oldaláról is érdek fűződött ahhoz, hogy bemutassák, nem csak a rendek által megajánlott adókból fizettek katonai költségeket. Annál is inkább, mivel a hadiadóból egyértelműen udvartartási kiadásokat is finanszíroztak, s ezzel a technikával remélhették akár, hogy elejét vehetik a rendek esetleges ezirányú kifogásainak.

3.) A kincstartó elszámolása és számadásai

Neumann szerint a kincstartó bevétel típusonként számolhatott el az uralkodó vagy a királyi tanács előtt. Így feltehetőleg több számadást, kimutatást is készítettek, amelyekben az adott jövedelemtípusról és azokból történt kiadásokról önálló számadásokban számoltak el, ezek pedig az egyes jövedelembeszédők, dikátorok, bányakamaraispánok stb. által készített és a kincstartónak benyújtott számadásokon alapulhattak. A kincstartói számadást ilyenekből állíthatták össze, szétválasztva a bevételeket és a kiadásokat. Ez különösen a Neumann által adóutalványok megnevezés alatt kiadott számadások esetében igaz, hiszen ezek az egyes megyei adószedők által helyben, utalványra kifizetett összegek elszámolását tartalmazzák, tehát olyan összegeket, amelyek soha nem kerültek a kincstartóhoz, hanem helyben lettek elkölthetve. Az Ernuszt-kötetbe bevezetett egyik számadás önálló létét, vezetését viszont joggal feltételezhetjük, mégpedig a kiadási naplókét, amelyek az uralkodó parancsára az udvarban tett

kifizetéseket – ezek lehettek egyaránt udvartartási, államigazgatási és katonai kiadások is – naponta tartalmazzák. Ezek a napok Neumann szerint elsősorban a könyvelés, azaz a kiadási naplóba bevezetés dátumát jelentik, véleményem szerint itt inkább a kiadásról szóló döntés, illetve a kiadásról szóló nyugta beérkezésének napja lehet. Hogy ezek a kiadási naplók hogyan néztek ki, arra az 1525-ből és 1526-ból fennmaradt kincstartói kiadási naplók szolgálhatnak analógiaként. Hozzá kell tennünk, hogy az 1542-ből ismert magyar kamarai számadás is ilyen szerkezetű a kiadások kapcsán. És csak párhuzamként említjük Zsigmond lengyel herceg budai számadását, ami egy ugyanilyen kiadási napló. (Vö.: Divéky Adorján: Zsigmond lengyel herceg budai számadásai 1500–1502, 1505. MTT 26. köt. Bp., 1914). Természetesen a számadásvezetés kultúrája, technikája az 1490-es évektől az 1520-as évekig, illetve az 1540-es évekig sokat fejlődhetett, de az Ernuszt-féle kiadási napló technikailag megegyezik az előbb említett későbbi forrásokéval. Természetesen nem csak ilyen számadásokat vezethettek a kincstartó hivatalában, hanem pl. kereskedőktől felvett hitelekéről és azok törlesztéséről is készültek jegyzékek, ezeket hívták *registrum mercatorum*-nak. A megnevezését az 1525. évi kincstartói kiadási naplóból ismerjük, nem véletlen, hogy az udvari beszállítók jegyzékére vagy inkább jegyzékeire, számadásaira az Ernuszt-kötet is több helyen utal. Az egyes kiadási típusokról is vezethettek önálló jegyzéket, például a palotások járandóságairól vagy a borvételről.

Van az Ernuszt-számadásában egy tartalmilag nagyon eltérő jegyzék, amelyet Neumann *Conventiones*, azaz szerződések címmel közöl. Ez két részből áll, egyrészt a budai, illetve a pozsonyi és soproni harmincadok bérbeadásáról tájékoztat, a második fele a főméltóságok, így a nádor, az erdélyi vajda, a horvát bán, a temesi ispán és a déli végvidék további bánjai, no meg a nándorfehérvári udvarbíró járandóságairól tájékoztat. Ez utóbbi jegyzék véleményem szerint valóban egyfajta kiadási utasításként vagy kézikönyvként, modern kifejezéssel élve egyfajta „állami költségvetési kiadási előirányzatként” értelmezhető. Egyetértek Kubinyi András véleményével, hogy itt ennek a jegyzéknek egy részével találkozunk, annyi kiegészítéssel, hogy maradhettek ki bőven belőle méltóságok és katonai tisztviselők is. Az ilyen költségvetési kiadási jegyzékeket a 16. század első harmadától bizonyíthatóan *Status erogationum*-oknak nevezték (az első ilyen megnevezésű jegyzék 1531-ből maradt fenn: ÖStA HKA VUG 48. fol. 209–211., ÖStA HKA HFU RN 2. Konv. 1545. fol. 116–118.) Hogy miért másoltak be harmincadbérleti megállapodásokat és kifizetési jegyzékeket, nem tudjuk. A második felére lehet magyarázatunk, leginkább az, hogy bemutassák a rendeknek, milyen rendszeres katonai kiadásokat kell az uralkodónak évente fixen eszközölnie, márpedig itt a legjelentősebb katonai

tisztviselők fizetéseit találjuk, amelyekben benne foglaltattak az általuk tartott katonaság költségei is. A harmincadbérletek szerepeltetésére azonban nem találunk érdemi magyarázatot, ezek nyilván a hitelállományt bővítették, hiszen mindkét esetben hitel fejében történő bérletről volt szó, másrészt mint kizárólagos uralkodói bevételekről, ezekről a rendek felé nem kellett elszámolni, így ennek a két fóliónak (220r–222r) a bemásolására valójában tévedésből, figyelmetlenségből kerülhetett sor (ezt erősítheti, hogy a „status erogationum” szövegrészt nem folytatólagosan, hanem egy üres verzó oldal, a 222v után másolták be a 223r-val kezdődően).

4.) Egyes tételek értelmezése

Az egyes tételek értelmezése kapcsán Neumann felvetései meggondolandók, véleményem szerint a számadás eltérő szerkezete, különböző számadások kompiliációi miatt az egyes tételek értelmezése valóban nagy odafigyelést igényel, és ez igaz a kiadási naplókra is, amelyekbe jól felismerhetően más tételeket is beleillesztettek, ezeknél mindig figyelni kell a tényleges kiadás és a könyvelés eltérő időpontjára.

5.) Behajtatlan tételek

A megyei adószedési jegyzékek visszatérő eleme sok esetben a behajtatlan adók feltüntetése. Neumann szerint ez nem bizonyítja az adószedés alacsony hatékonyságát, hanem az okok az utalványozási rendszerben keresendők. A 16. század második felétől nagy számban fennmaradt kamarai számadások esetében viszont jól látszik, hogy az adókat nem sikerült mindig és mindenhol megfelelő hatékonysággal beszedni abban az időszakban, amikor a megyei földesurak már nem számíhattak semmilyen összegre a hadiadóból, s ez igaz a török által nem sújtott, békésebb területekre is. Az adófizetés ugyanis sem akkor, sem ma nem az erőssége országunknak. Az Ernuszt-féle kötetben szereplő megyei adóelengedések jelentős része mögött, igazat adva Neumannnak, a megyei birtokos főuraknak feltehetőleg hitelek fejében átengedett adókat látjuk, de nagyon sok az adóelengedés is. És talán itt látszik az Ernuszt-számadás egyik fő hiányossága, azaz a hitelek kérdése, ezeket ugyanis egy helyes könyvelési rendszerben a bevételek között szerepeltették volna, míg az ezekre utalványozott kiadásokat a kiadások között kellene – hivatkozással a hitel törlesztésére – megtalálnunk. Hogy ez nem így van, az nem biztos, hogy Ernuszt hibája volt, a hitelek ilyen formán történő könyvelésére a 16. század második feléig kellett várni.

6.) Hiányzó tételek

Fontos megállapítása Neumannnak, hogy a számadás nem terjed ki az uralkodó valamennyi bevételére (pl. harmincadok, erdélyi huszad, bányakamarák, sókamarák, ötvenedadó, sz. kir. városok cenzusa stb. esetében csak töredékbevételekkel találkozhatunk stb.), a királyi rendes jövedelmek csak esetenként kerültek a számadásba, főként akkor, ha az abból származó bevételeket a hadi adóból származókkal együtt költötték el, ezekben az esetekben nem nagyon lehetett a királyi rendes jövedelmeket leválasztani a számadás rendszeréből, így kényszerűségből benne maradhattak. Igaz, ezek a tételek arra is szolgálhattak, hogy a rendek számára bemutassák, hogy az uralkodó a rendes jövedelmeiből is költ katonai kiadásokra, nem csak a hadiadóból. Ami a kiadási tételek hiányait illeti, valóban feltűnő pl. a királyi udvar egyes kiadási tételeinek hiánya, így például az építkezéseké, vagy a királyi várak erősítésére fordított összegek. Lehet, hogy a két kiadási naplóból kihúztak tételeket a másolásakor, bár erre bizonyítékunk sincs, hiszen ezekben a naplókban valóban mindenféle udvartartási kiadási költségekről is olvashatunk (palotások fizetése, borvétel stb.), amelyekre a rendek mondhatták volna, hogy azok fedezésére nem a hadiadó szolgál. Én inkább arra gyanakszom, hogy ezeket a kiadási naplókat egy az egyben bemásolták, és legfeljebb még hozzá tettek tételeket mintsem elvettek volna belőlük. Ez természetesen nem módosítja Neumann azon megfigyelését, hogy a kiadások sem lehetnek teljes körűek.

7.) Az 1496. évi események okai és utóhatásai

Neumann szerint az 1496. évi események különlegesen abból a szempontból, hogy a nemesség ekkor érte el először, hogy valamilyen befolyást szerezzen, ha nem is az uralkodói jövedelmek beszedésére és elköltésére, de legalább ezek ellenőrzésére. Ezzel utat mutattak a Jagelló-kor vége felé megválasztott rendi kincstartókkal fémjelzett időszak felé. Mivel először történt a rendek nyomására egyfajta elszámoltatási kísérlet a rendi hatáskörbe tartozó, azaz tőlük függő, rendkívüli királyi jövedelmek beszedésének és kifizetésének ellenőrzésére, ez magyarázatul szolgál a kincstartói számadás számos hibájára, esetlenségére, hiszen először történt kísérlet arra, hogy egy ilyen szempontú pénzügyi összegzés készüljön. Így azt is joggal feltételezhetjük, egyetértve Neumann megállapításával, hogy korábban ilyen jellegű összesített kincstartói számadás nem is készülhetett. Azzal is egyetérthetünk, hogy ez indította el a rendeket saját kincstartók választására az 1510-es 20-as években, akik szintén készítettek elszámolást a rendek felé. Azt már csak koraújkorásként teszem hozzá, hogy ilyen jellegű rendi ellenőrzésre Mohács után kevés példát találunk, ami magyarázható a Habsburgok erőteljesebb pénzügyigazgatási politikájával, a rendes és rendkívüli jövedelmek beszedésének uralkodói hatáskörbe való visszavételével, a rendek kiszorításával, de ismerünk pl. ilyen elszámolásokat a 17. századból

(pl. 1635–38. évi hadiadóról és félharmincadról maradt fenn ilyen, az országgyűlés számára ellenőrzésre bemutatott számadás).

8.) A forrásról összességében

Neumann szerint a számadás alapján nem tartható az a kép, miszerint II. Ulászló alatt Mátyáshoz képest hanyagabban intézték volna az ország pénzügyeit. Azzal is egyet lehet érteni, hogy a számadásban szereplő összegeket nem lehet alapul venni az uralkodói jövedelmek egészének megállapításához. Magam az 1525/26. évi kincstartói számadásokra, kiadási naplókra is alapozva hasonló megállapításra jutottam, a Jagelló-uralkodók és pénzügyigazgatási szakemberei valószínűleg nem voltak hanyagabbak vagy korruptabbak a korábbi időszakokhoz képest, az adószedés, a királyi rendes és rendkívüli jövedelmek kezelése, beszedése és kifizetése sokkal hatékonyabbnak tűnik a korábbi feltételezésekhez képest. Annak, hogy a Jagellók állandó pénzzavarral küszködtek, elsődleges oka a katonai költségek hihetetlen mértékben történő növekedése volt, ami a korszak általános jellemzője, és valamennyi európai hatalmat súlyosan érintett, és terelt az eladósodás felé. Hogy sikkasztott-e Ernuszt vagy sem, a forrás alapján nehezen dönthető el. Kétségtelenül a legvitatottabb tételek azok, amelyekkel a kincstartó kiigazította a mérleget. Véleményem szerint is a leginkább megkérdőjelezhető tétel az bizonyos 1495. évi 29.625 Ft kifizetés a kincstartó felé az általa személyesen adott hitelek és az általa másoktól felvett kölcsönök törlesztésére. Ezeket a hiteleket a bevételi oldalon egyáltalán nem könyvelték el, hanem az az évi mérleg végéhez illesztették, azzal, hogy a mutatkozó 19.625 Ft hiányt a kincstartó magánvagyonából és hitelekből fedezte. Így joggal merülhetett fel, hogy a következő évben miért vett fel a kincstartó 10 ezer forinttal többet a hadiadóból a saját hitelei törlesztésére? Neumann ezt azzal igyekszik magyarázni, hogy az 1495. évi számadásban a bevételeket is számítási hibából több, mint 12.300 Ft-tal magasabb összegben állapították meg, így ahhoz, hogy egyensúlyba kerüljön az összbevétel és összkiadás, a kincstartó számára kifizetendő összeget is megemelték (bevételi oldalon plusz 12.300 volt, kiadásin megemelve 10 ezer forinttal a kincstartónak járó összeget) lett így a többlet). Kétségtelenül megfontolandó érvelés, azonban én nem vagyok benne biztos, hogy ez így is történt, de találgatásokba én sem bocsátkoznék. A két tétel összege ugyanis nem egyezik, inkább lehetett véletlen, vagy tudatos elírás, vagy egy olyan hiteltranzakció a 10 ezer Ft pluszkifizetés mögött, ami nem a két számadási évből származott.

A magam részéről későbbi kincstári számadásoknál is tapasztaltam, hogy a mérlegeknél, ha mínusz szerepelt, akkor a hiányt befizetéssel, általában hitelekkel orvosolták, tehát ez a könyvelési és zárszámadási gyakorlat a 16. század közepén nem volt ismeretlen. Az Ernuszt-

számadás mindkét számadási évet hiánnyal zárja, az elsőnél, mint említettem, a tekintélyes hiányt (29.625 Ft) Ernuszt elvileg maga fedezi, az 1495. évi 2250 Ft hiányt szintén hitellel fedezték, amelyet a nádor és a vránai perjel nyújtott. Úgy tűnik ez bevett gyakorlat lehetett. Ugyanakkor könyveléstechnikailag valóban kifogásolható lehet, hogy a hiteleket nem vették be a bevételek közé. Bonfini 400 ezer, Tubero 280 ezer Ft összeget említ, amelyen a kincstartó megvásárolhatta szabadságát. Mivel jogilag csak a hiányt lehetett követelni a kincstartón, így ezek az összegek biztosan túlzók, tévesek. Amennyiben a 400 és a 280 ezer helyett 40 ezer és 28 ezer forintról lett volna szó, inkább hihető lenne. (Csak gondolat kísérletként vetem fel, hogy az inkriminált 40 ezer forint összejöhett a 29 ezer forintos megkérdőjelezhető hitelvisszafizetésből és a bevételi oldalon hiányzó, azaz nem lekönyvelt 12 ezer forintos bevételi hiányból, a 28 ezer forint pedig a 29 ezres tételhez áll közel.) Mivel a számadást felülvizsgálók jelentése nem maradt ránk, sőt a királyi döntés részletes mibenléte sem, így továbbra is csak feltételezésekbe bocsátkozhatunk, hogy – amennyiben e számadás alapján állapították meg a kincstartó sikkasztását, akkor – mely tételek lehettek kifogások tárgyai. Mindenesetre egyetértek Neumannal abban, hogy nem lehet a kincstartó felelősségét a forrás alapján egyértelműen megállapítani, hacsak abban nem, hogy az általa benyújtott számadás számos számítási hibát tartalmazott, a kortársak szerint is zavaros volt. Fontosabb érv, hogy az általa nyújtott hitelek sem követhetők nyomon a számadásban, így tehát ezek megkérdőjelezhetők voltak a korszak gyakorlata szerint is. Neumann is felveti, hogy Szapolyai István nádor 1499. évi végrendeletében szereplő az uralkodóval (és a rendekkel) szemben fennálló 20 ezer forintos hitel elengedése is hasonló okokból történhetett, mint a kincstartó kvázi megbírságolása, azzal a különbséggel, hogy a nádor politikai helyzete révén sokkal erősebb pozícióban tárgyalhatott, mint a bukott kincstartó.

Neumann téziseit a fentebbi kiegészítésekkel elfogadom.

Végül a kétségkívül alapos és hihetetlen apparátust megmozgató munka kapcsán néhány olyan hiányosságról teszek említést, amelyek a disszertáció lényegi eredményeit nem érintik, de a jobb felhasználhatóságát és szélesebb kontextusba emelését elősegítette volna. Kora újkori gazdaságtörténettel, pénzügyigazgatással foglalkozóként elsősorban azt hiányoltam, hogy Neumann nem tett kísérletet a számadáskönyv makroanalízisére, a főbb bevételi és kiadási típusok összegzésére, történeti statisztikai elemzésére. A tézisek és a bevezető néhány elejtett adatából ugyan arra következhetünk, hogy a szerző számításokat végzett, azonban a bevezetőben ezek összegzésre nem törekedett. Ezért a kutatók továbbra is Ember Győző még Engel kiadására alapozott történeti statisztikai vizsgálatára támaszkodhatnak, ami azért is

problémás, mert Ember jónéhány tételt félreértelmezett. Véleményem szerint az Országos Levéltár néhai főigazgatójának e publikációjára [Ember Győző: A magyar királyi kamara pénzbeli bevételei és kiadása 1555–1562. Századok 116. (1982) 3. sz. 507–538.], amely az Ernuszt-féle számadás mindmáig egyetlen történeti statisztikai elemzése, illetet volna valahol a bevezetőben utalni. (Megjegyzem, hogy az Engel-féle kiadásnak az MNL OL Könyvtárában őrzött példányából nyomon lehet követni Ember munkamódszerét, ugyanis minden egyes tételhez lapszéli ceruzás jegyzettel jelölte, hogy mely tételt milyen kategóriában vett figyelembe.)

Szintén hiányoltam, hogy a Jagelló-korból fennmaradt másik két kincstartói számadás sem került megemlítésre. [Az 1525. évi számadás: Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár Cod. Lat. 394.; MNL OL DF 252489. Kiadása: Fraknói Vilmos: II. Lajos király számadáskönyve 1525. január 12. – június 16. Történelmi Tár 22. (1877) 45–236. Az 1526. évi számadás: MNL OL DL 24405. Kiadása: Johann Christian Engel: Monumenta Ungrica. Bécs 1809. 187–236.] Nyilván lehetne ezt azzal elintézni, hogy ezek 30 évvel később keletkezett források, azonban véleményem szerint mindenképpen érdemes lett volna egyfajta analógiaként legalább utalni ezekre, ugyanis mint fentebb jeleztem, ezek a számadások kiadási naplók, így hasonlítanak az Ernuszt-féle számadás vonatkozó részleteire.

Összességében azt kell megállapítanom, hogy Neumann Tibor munkája kiemelkedő szakmai teljesítmény, a Jagelló-kor kutatásának alapműve, olyan munka, amelyre évtizedek múlva is joggal fognak hivatkozni. A magam részéről javaslom az akadémiai doktori cím megadását a Tisztelt Bizottságnak!

Budapest, 2020. szeptember 20.

Kenyeres István